

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Людське життя непередбачуване, наповнене символами та аналогіями, тож доволі складно досягнути минуле, зробити прогноз на майбутнє, особливо в часи надзвичайно складних потрясінь, не лише для окремої особистості, а й для нації загалом. У сув'язі бажань, прагнень, сподівань, у переплетенні почуттів, як показує практика, визначальними для людини є не лише любов до близьких, прагнення самозбереження, а й любов до рідного краю. Італійський письменник Едмондо де Амічіс¹ у книжці «Серце» розповідає про життя й подвиги юнацтва, а в «Листі до сина» створює образ батька, який пояснює, за що він любить Італію і коли його син відчує цю любов. *«Ти визнаєш це почуття любови тоді, як великий і гордий гнів спалахне в твоєму серці, коли ти почувєш, як чужинець зневажає твій рідний край. Ще дужче й глибше визнаєш його тоді, як ворог, немов огненна гроза, насуватиме на твій рідний край, і ти побачиш, що молодь збирається звідусіль і йде боронити Батьківщину, що батьки, прощаючись зі своїми синами, кажуть їм: “Будьте відважні!”, а матері кричать: “Вертайтесь переможцями!”»*².

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р. показало всьому світові, як українці можуть захищати свій рідний край, наскільки передбачення західних аналітиків і розвідок були хибними стосовно того, що «друга армія світу» може окупувати територію України за декілька днів! Російсько-українська війна актуалізувала в українському суспільному просторі запит на історичні дослідження, проведення паралелей взаємин України й Росії упродовж багатьох століть. Як виявилось, підміна понять і смислів

¹ Едмондо де Амічіс (1846–1908) — італійський письменник, журналіст. Його твір «Серце» в Італії перевидавався понад 600 разів і був перекладений багатьма мовами світу. Українською мовою вперше переклали й видали у 1911 р. Б. та М. Грінченки.

Див.: Е. де Амічіс, *Серце : книга для дітей*, переклали з італійської мови Б. Грінченко та М. Грінченко (Київ: Поступ, 1919), 285. На звороті тит. арк. присвята: Пам'яті внука нашого Волі Грінченка присвячуємо цей переклад. Б. та М. Грінченки.

² Е. де Амічіс, «Лист батька до сина», *Авангард*, ч. 3–4 (38–39) (1955): 51.

була характерною не лише для російських більшовиків у період Української революції (1917–1923 рр.) та в СРСР, але й для сучасних російських політиків. Розпочата росіянами так звана «спеціальна воєнна операція» є не що інше, як намагання Росії воєнними методами знищити потенційного конкурента на пострадянському просторі. Війна зі знищення України як держави й українців як нації в суспільній свідомості нашого народу (і не тільки) утвердила думку про те, що для Росії Україна є екзистенційним ворогом. Тому упродовж багатьох років Росія (від часів створення імперії, царювання Петра I й донині) веде проти України економічну, воєнно-політичну та гуманітарну агресію. Отже, українці мають протистояти росіянам не лише на воєнному фронті, але й на гуманітарному.

XX ст. стало часом українсько-російського широкомасштабно-протистояння: інтелектуального, організаційно-дієвого, економічного та воєнного. Здолавши Українську Народну Республіку на воєнному фронті, росіяни поставили перед собою ідеологічне завдання: відтворити імперіалізм, але закамуючи його у новий смисловий витвір — інтернаціоналізм. Характерно, що цю ідею підтримували як у середовищі промонархічних сил, так і серед російських більшовиків.

Аналізуючи стратегічно-політичне значення України у військовій та політичній потузі Росії, генерал Всеволод Петрів свого часу констатував: «Лишень коли українські простори були підпорядковані Москві, московські війська, вже під назвою російських, з'являються й на Балканах, й на Кавказі, й у Італії, і у Мадящині. Лише тоді Росія стає рішачим фактором у життю Європи»³. Захопивши територію УНР у 1920 р., російські більшовики не лише позбулися політичного конкурента — українського уряду, але й скористалися економічними перевагами України для свого утвердження та визнання європейцями. Але чого їм не вдалося, так це подолати український національно-визвольний рух як всередині країни, так і за її межами.

14 вересня 1921 р. у Празі відбулися публічні дебати, в яких взяли участь представники російських демократів та різних народів Східної Європи і Кавказу. Від українців з доповіддю «Українська державність і російський імперіалізм» виступив професор Українського вільного

³ В. Петрів, «Стратегічно-політичне значення України», у *Військово-історичні праці. Спомини* (Київ: Поліграфкнига, 2002), 57.

університету Володимир Старосольський⁴. Звертаючись до росіян, він наголосив: «*Мусите зрозуміти, що ми, і в цій залі, і взагалі, ніде і ніколи, навіть, як би хотіли, не можемо зріктися права нації на самоозначення, на державну свою волю. Як би хто і зрікся свого права, то не додержить свого зречення; коли не він, то другі, то грядущі покоління будуть обстоювати право самоозначення... Ось що ви мусите признати, як дійсність, як істину. І тільки признавши її, ви мусите запитати, як вам до неї віднестися. Два шляхи перед вами. Один, це шлях боротьби. Другий шлях — це шлях порозуміння*»⁵. Якщо на початку століття російські політики вустами Петра Струве⁶ висловлювали побоювання, що українські інтелектуали впливатимуть на розвиток українського національного руху, то в еміграції вони вже мусили рахуватися з думкою українських інтелектуалів і нарівні опонувати їм.

На початку 1920-х років в середовищі російської політичної еміграції виникає нове філософсько-геополітичне вчення — євразійство. Засновниками його були в тому числі й вихідці з України: географ, еко-

⁴ *Володимир Старосольський* (1878–1942) — український громадський і державний діяч, адвокат (брав участь у судових процесах у Львові у 1930-х рр., захищаючи українських діячів), професор, дійсний член НТШ (з 1923 р.). Після радянської окупації Львова у вересні 1939 р. призначений професором державного права Львівського державного університету ім. І. Франка. Через декілька тижнів заарештований НКВС, 25 жовтня 1940 р. у Києві засуджений за ст. 58 а до 8 років ув'язнення. До січня 1940 р. перебував у Лук'янівській в'язниці в Києві, потім етапований до концтабору в Сибір. Помер 25 лютого 1942 р. у м. Маріїнську (нині Кемеровська область РФ). В. Старосольський — автор відомих праць: *Теорія нації*. Відень, 1921; *Держава і політичне право*: у 2 ч. Подебради: Видавництво УГА, 1923–1925. Засуджені й відправлені до Казахстану також його дружина Дарія Старосольська (Шухевич) (померла 28 грудня 1941 р. у с. Георгіївка), син Ігор та дочка Уляна.

Див.: В. Старосольський (1878–1942), *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*, ред. Уляна Старосольська, Т. 210: Історично-філософська секція (Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1991), 134–150.

⁵ В. Старосольський, *Українська державність і російський імперіалізм*, 344–345.

⁶ «Если интеллигентская “украинская мысль” ударит в народную почву и зажжет ее своим “украинством”, это грозит величайшим и неслыханным расколом в русской нации» П. Струве, «На разные темы», *Русская мысль*, Кн. 1 (1911): 84–85.

номіст, філософ Петро Савицький⁷, філолог, філософ Микола Трубецький⁸, історик Георгій Вернадський⁹, богослов Георгій Флоровський¹⁰ та ін. Провідною ідеєю в геополітичній концепції євразійців була домінуюча роль Росії на євразійському просторі (від Польщі до Великої китайської стіни) й відповідно російської культури. Євразійці хоча й не сприйняли перемогу більшовиків і пропаговану ними ідеологію «побудови комунізму», все ж підтримували створення Советського Союзу як

⁷ Петро Савицький (1895, Чернівці — 1968, Прага) — географ, економіст, філософ, учень П. Струве. З 1920 р. в еміграції в Болгарії, а з 1921 р. в ЧСР. 1922 р. став приват-доцентом кафедри економіки та статистики Юридичного факультету, а 1925 р. — доцентом Інституту сільськогосподарської кооперації, де завідував кафедрою економічної та сільськогосподарської географії. З 1935 р. перебував на посаді лектора Німецького університету в Празі, вів заняття з української та російської мов, працював у семінарі, яким керував професор Г. Геземанн. Автор концептуальних праць «Степь и оседлость», «Подданство идеи», «Евразийство». Д. Дорошенко в листі до В. Липинського 3 листопада 1924 р. писав про П. Савицького: «На мене він робив враження власне українця, розуміється не “свідомого”, а з тих, про яких Ви кажете, що у них є “любов до укр. землі в її минувшині і сучасности, і до всіх її мешканців”».

Див.: В. Липинський. *Архів, Т. 6: Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського*, ред. Іван Коровицький (Філадельфія. Пенсильванія, 1973), 111.

⁸ Микола Трубецький (1890, Москва — 1938, Відень) — князь, один із відомих мовознавців, що започаткував фонологію як самостійну лінгвістичну дисципліну. Праці: Н. С. Трубецькой, *Европа и Человечество* (Софія: Рос.-Болг. кн. изд-во, 1920) ; Н. С. Трубецькой, «Об истинном и ложном национализме», в *Исход к Востоку: предчувствия и свершения* (Софія: Рос.-Болг. книгоизд-во, 1921), 71–85; Н. С. Трубецькой, *К проблеме русского самопознания: сб. ст.* (Париж: Евразийское кн. изд-во. 1927) ; Н. С. Трубецькой, «О туранском элементе в русской культуре», в *Евразийский временник*, Кн. 4 (Берлін, 1925), 351–377 ; Н. С. Трубецькой, «К украинской проблеме», в *Евразийский временник*, Кн. 5 (Париж, 1927), 165–184. Дискутував із Д. Дорошенко з приводу ролі української й російської культури. Н. С. Трубецькой, «Ответ Д. И. Дорошенку», в *Евразийская хроника*, вып. 10 (Париж, 1928), 51–59.

⁹ Георгій Вернадський (1887, Санкт-Петербург — 1973, Нью-Гейвен, США) — історик, філософ, син В. Вернадського. З 1920 р. перебував в еміграції. У 1922–1927 рр. професор Карлового університету в Празі; 1927–1956 — професор Єльського університету в США. Автор знаменитої праці «Начертание русской истории» (Прага: Евразийское книгоиздательство, 1927. Ч. 1. 264 с.). Вважав, що великороси, українці й білоруси — це один руський народ. 13 січня 1940 р. у листі до Л. Мишуги писав: «*Поважую себе за українця та руського одночасно, а теж вірую, що сила руського та українського народів у сполупраці, а не в відділенні один від другого. Через то рад буду написати передмову до Вашого видання (має на увазі англомовне видання) Історії України М. Грушевського*». Див.: Ernest Gyidel. «Г. Вернадский, «Считаю себя украинским и русским одновременно», *Ab imperio*, № 4 (2006): 366.

¹⁰ Георгій Флоровський (1893, Одеса — 1979, Принстон, США) — російський релігійний діяч, богослов, історик. Він одним із перших серед євразійців приписав російському народу месіанську роль. Див.: П. Гаврилюк, *Георгий Флоровский и религиозно-философский ренессанс*, пер. с англ. А. Паныч (Київ: Дух і Літера, 2017), 536.

держави на постімперському просторі. Євразійці не змирилися з втраченою Росією як імперії, що контролювала євразійський простір, і запропонували власне бачення її майбутнього. Євразія розглядалася ними не лише як культурно-історичний простір, але й як певна культурна спільнота, що вписується в кордони Росії й відмінна від західної цивілізації, об'єднана спільною ідеєю, яка є вищою цінністю. Так, Петро Савицький вважав, що «найбільш реально й відчутно ніж люди і установи, народами і країнами правлять ідеї»¹¹. Тобто основою має стати ідеократичний устрій, при якому зникнуть рештки індивідуалізму, людина усвідомлюватиме не лише сама себе, а й свій клас, свій народ як частини органічного цілого, що виконуватимуть відповідні функції та будуть об'єднані в державу. Лев Карсавін¹² ввів поняття «симфонічна особистість», віднісши до цієї категорії певні народи, яким властива єдність, органічна узгодженість між окремими індивідами та зв'язок народу з правлячим класом.

Євразійці також надавали великого значення релігії, зокрема православ'ю¹³. Ф. Степун ще у 1923 р. назвав євразійство «русским фашизмом»¹⁴. Подібне твердження повторив і сучасний російсько-американський історик С. Глебов. Досліджуючи філософські засади євразійства, він дійшов висновку, що воно стало «російським фашистським рухом, який в силу історичних обставин опинився за кордоном»¹⁵. Проте значимо, що, використовуючи методологію англійського дослідника історії ідей Квентіна Скіннера, не варто зосереджуватися на міфології пролепсису¹⁶ (тобто передбачення), яку будуть вкладати в термін «фашизм» у другій половині ХХ ст. ті, хто побачив жахи Другої світової війни, а тим більше сучасної російсько-української війни. Адже жоден із євразійців навіть не підозрював, що може 10 років відсидіти в советській в'язниці, як Петро Савицький (1945–1955 рр.), а їхні ідеї

¹¹ П. Савицкий, *Подданство идеи. Мир России Евразия: Антология*, сост. Л. И. Новикова, И. Н. Сиземская (Москва, 1995), 67.

¹² *Лев Карсавин* (1882, Санкт-Петербург, Росія — 1952, Абезь, Комі АРСР, Росія) — російський філософ, історик культури.

Праці: Л. Карсавин, «Пролегомени к учению о личности», *Путь*, № 12 (1928): 32–46; Л. Карсавин, *О личности*, Т. XVI (Каунас: Menas, 1929), 224.

¹³ У 1920-х рр. у дискусію з євразійцями вступив український історик Д. Дорошенко.

¹⁴ Ф. А. Степун, Рец. на: *Евразийский временник*, Кн. 3. (1923), *Современные записки*, Т. 21. (1924), 404.

¹⁵ С. Глебов, *Евразийство между империей и модерном* (Москва: Новое издательство, 2010), 60.

¹⁶ Див.: Q. Skinner, «Meaning and Understanding in the History of Ideas», *History and Theory*, Vol. 8, No. 1. (1969): 3–53.

будуть використані й препаровані російськими імперіалістами наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. для обґрунтування «неоевразійства», «русского мира» та міждержавних воєн з метою нав'язування єдиної національної ідентичності. Доволі слушно зауважила одна із дослідниць «русского мира» Лариса Якубова: *«Як і решта ідеологічних концептів минулого, євразійство трактували й експлуатували вибірково, препарували відповідно до політичних завдань і викликів часу. Втім, не можна заперечувати того фактору, що цей доволі вузький дискурс виявився напрочуд затребуваним державними та партійними елітами пострадянських теренів (передусім азійських) і пережив “друге народження”, ставши концептуальною основою переосмислення культурної ідентичності та історичної легітимації низки пострадянських держав»*¹⁷. Александр Дугін використав філософію євразійців для обґрунтування й ширення ідеї особливого «русского мира»¹⁸.

Після розпаду СРСР усі конфлікти й війни на пострадянському просторі відбувалися за участі Росії. Одними із найкривавіших були війни з чеченським народом. Свого часу лідер Ічкерії Джохар Дудаєв вжив термін «русизм» щодо явища політичного тиску й збройної боротьби проти народів, які не бажали підпорядковуватися Росії як наново відтвореній імперії: *«Русизм — це особлива форма людиноненавистницької ідеології, заснована на великодержавному шовінізмі, повній бездуховності та аморальності. Відрізняється від відомих форм фашизму, расизму, націоналізму особливою жорстокістю як до людини, так і до природи... Володіючи рабською психологією, паразитує на хибній історії, на окупованих територіях і народах, що пригнічуються»*¹⁹. Понад двадцять років в Росії відбувалися процеси узурпації влади представниками спецслужб на чолі з Владіміром Путіним, розроблялися підступні плани поширення «русского мира» й можливого поглинання інших сусідніх народів шляхом утвердження російської ідентичності. Більше того, зазначена ідеологія з кожним роком набувала все ширшого розмаху, а її пропаганда підкріплювалася економічними впливами як в Україні, так і в інших європейських країнах.

Нині практично всі дослідники тих явищ, які відбуваються в Росії й пов'язані з російсько-українською війною, звертаються до праці Умберто Еко «Ур-фашизм» (вічний фашизм), написаної 22 червня

¹⁷ Л. Якубова, «Русский мир» в Україні: на краю прірви (Київ: КЛІО, 2018), 37.

¹⁸ О. Дугін, *Основы геополитики* (Москва, 1997, 1999, 2000, 2001 (переклади: французькою, румунською, сербською, грузинською, італійською, іспанською, англійськими мовами). Йому також належить серія праць «Ноомахия: войны ума» (24 книги).

¹⁹ Д. Дудаєв, “Что такое русизм?”, *Chechenews.com*, <https://chechenews.com/1-12398/>

1995 р. Автор окреслює 14 ознак «ур-фашизму», зокрема: культ традиції, неприйняття модернізму, культ дії заради дії. У сучасній культурі наукове співтовариство поважає незгоду як основу розвитку науки, натомість в очах ур-фашизму незгода — це зрада, знак інакшості, тому він зростає і шукає консенсусу, експлуатуючи природжений страх інакшості. Ур-фашизм народжується з індивідуальної або соціальної фрустрації, тому типовою рисою фашизму є опора на розгублений середній клас, який постраждав від економічної кризи чи політичного приниження. В основу ур-фашистської психології закладена одержимість ідеєю змови, краще міжнародної. Для ур-фашизму нема боротьби за життя, саме життя і є боротьбою. Життя розглядається як вічна війна з ворогами, спектр визначення яких є дуже широким. Ур-фашизм сповідує народний елітаризм: кожен громадянин належить до найкращого у світі народу, а члени партії — найкращі його представники. Громадян виховують у такий спосіб, щоб вони стали героями, бо війна і герої нерозривно пов'язані між собою. Окрім того, ур-фашизм будується на вибіркового популізмі та творенні новомови для донесення інформації до загалу²⁰. Класичне визначення поняття «фашизм» може бути застосоване й до сучасної російської суспільно-політичної дійсності.

Постсовєтське російське суспільство формувалося на постійному веденні державою війн як всередині країни, так і за її межами. Громадяни виховувалися на своєрідному опозиційному сприйнятті реальності: «ми — росіяни» — щось особливе і неповторне, а «вони — інший, інакший світ», якщо й не вороги, то принаймні недоброзичливіці. Відсутність дієвого громадянського суспільства, яке чинило б опір бюрократично-воєнізованій та економічно визискувальній вертикалі, призвело до внутрішньої захланності суспільних одиниць, унеможливила опірність суспільства, зробила його інструментом чинення злочинів проти сусідніх країн і народів.

Постання сучасного рашизму є наслідком путінської внутрішньої та зовнішньої політики й практики розвитку суспільного життя в Росії. Нині термін «рашизм» також став означальним стосовно дій Росії у воєнному протистоянні з Україною. Перед авторами пропонованого видання постало кілька визначальних питань, на які вони намагалися дати відповіді. Основне — чи є рашизм ідеологією. Адже будь-які практичні дії, що реалізуються державою з якоюсь визначеною метою, повинні базуватися на певному ідеологічному підґрунті. Не є, на нашу

²⁰ Детальніше див.: “Умберто Еко. Ур-фашизм”, *Цей день в історії*, 23 січня 2018, <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/m/pm.pl>

думку, винятком і рашизм. Серцевиною цієї ідеології стала концепція «русского мира», а її головними тезами — окремішність «російської цивілізації» від решти світу («мы, русские, люди особенные, иностранцам нас не понять»); вивищеність «російської цивілізації» відносно решти світу («мы, русские, более духовны, чем все остальные, нам чужд примитивный меркантилизм»); «русский мир» є всюди, де є хоча б одна «русская душа», «границы России нигде не заканчиваются»; «есть великий и единый русский народ», ніяких українців та білорусів не існує, це вигадки іноземців (таким чином заперечується право українців та білорусів на існування, що мало чим відрізняється від ставлення нацистів до євреїв); «Россия — страна победителей» (9-травневе «победобесіє» перетворено на важливу об'єднуючу «скрепу» з одночасною мілітаризацією свідомості населення, навіть дітей (новий «гітлерюгенд»)); Росія оточена ворогами, тому країні потрібна «сильна рука» для забезпечення порядку та протидії їхнім «підступним діям»; свої зовнішньополітичні цілі Росія може вирішувати різними методами, включно з військовими.

Навряд чи цей перелік можна вважати повним, але й він дає певне розуміння того, як сьогоднішня Росія бачить світ і себе у ньому.

На практиці ідеологія рашизму реалізується у двох вимірах: внутрішньо- та зовнішньополітичному. Характерними ознаками «практичного рашизму» у внутрішній політиці Росії є придушення всіх демократичних прав і свобод громадян та імітація демократичного процесу. Має місце й типова підміна понять, бо насправді можна говорити про очевидну формальність демократичних інститутів у Росії; формування культу «вождя», створення атмосфери його винятковості, «єдиноправильності» прийнятих ним рішень, уособлення ним всієї країни: «есть Путин — есть Россия, нет Путина — нет России»; створення такого типу державного управління, яке характеризується корпоративізмом, розстановкою виключно «своїх» кадрів на провідні позиції у державному апараті та великому бізнесі; нехтування економічними та соціальними інтересами переважної більшості населення в ім'я «величі Росії»; опертя на силовий блок та його використання для переслідування опозиції та інакодумців, створення в суспільстві атмосфери підозрливості та страху; запровадження системи державної пропаганди та цензури для формування у населення потрібних для півного режиму сприйняття ситуації в країні та «картинки світу».

У зовнішній політиці характерними ознаками рашизму, як свідчить практика, є, зокрема, такі: тотальне порушення, зловживання і маніпулювання нормами міжнародного права; вчинення актів збройної агресії, тероризму, геноциду та інших злочинів проти людяності;

пряме втручання у внутрішні справи інших країн через організацію кампаній з дезінформації, ведення активної пропаганди за допомогою державних ЗМІ, підкуп політиків, громадських діячів, журналістів та формування з них проросійської опозиції; використання нових методів війни, зокрема кібернападів; захист авторитарних режимів у світі; ядерний тероризм тощо.

Отже, *рашизм* — це ідеологія і практика національної винятковості й культурної зверхності росіян; практика постулювання «русского мира» як основи світогляду й національної ідентифікації та причинно-наслідкового виходу за межі власного геополітичного простору; втручання у внутрішні справи інших держав і можливість нав'язування власних світоглядних бачень шляхом збройного вторгнення в межі суверенних держав.

Запропоноване науково-публіцистичне видання має на меті окреслити сутність української цивілізації, яка упродовж століть протистоїть імперському за своєю природою й успадкованою тяглістю використовуваних суспільних практик, трансформованому впродовж століть й змінюваному за назвами державному утворенню: «Московії — Російській імперії — більшовицькій Росії — СРСР — Російській Федерації»; показати основні складові «русского мира» як ідеології та практики, що переросла в рашизм, тобто практику перенесення дій із площини звичайної конкуренції двох держав і націй у реальність фізичного винищення однієї нації іншою. Автори зробили спробу узагальнити основні напрямки політики Росії щодо України й українців у різні часові відтинки та на просторових обширах змінюваних державних утворень.

Насправді науковці не володіють інструментарієм для заборони *рашизму*, проте мають можливість проаналізувати особливості й закономірності виникнення подібних явищ у суспільному житті та своїми дослідженнями, донесеними до широкого загалу, сприяти викоріненню подібних явищ як на особистісному, так і на державному рівнях. Методологія інтелектуальної історії дозволяє чітко окреслити понятійний апарат, тобто дати визначення рашизму як ідеології й практики, та виокремити основні складові, які мають історичні корені своєї появи у російському суспільному просторі. Перехресна історія дає змогу здійснити порівняльний аналіз рашизму та подібних явищ у суспільних практиках європейських країн у ХХ ст.

У 1881 р. відомий український мовознавець Олександр Потебня написав рецензію на працю етнографа-фольклориста Якова Головацького «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», куди включена була частина роздумів про мову і народність (між с. 92–97). Потебня ствер-

джує, що мова є не лише одна зі стихій народності, але й найбільш довершена її подоба. Ключовим моментом думки є висновки про денационалізацію, націоналізм і долю імперської нації, яка продовжує бути актуальною й нині. Вона також є своєрідною відповіддю путінському «руському миру» на незасвоєні ними уроки історії. «Вообще денационализация сводится на дурное воспитание, на нравственную болезнь: на неполное пользование наличными средствами восприятия, усвоения, воздействия, на ослабление энергии мысли; на мерзость запустения на месте вытесненных, но ничем незаменимых форм сознания; на ослабление связи подрастающих поколений со взрослыми, заменяемой лишь слабой связью с чужими; на дезорганизацию общества, безнравственность, оподление»²¹. Також О. Потебня зауважував, що «єсть два рода националистов: стоящие на точке поглощающих (А) и — на точке поглощаемых (Б). Нравственности, правды больше на стороне последних; о первых большею частью, можно сказать: “может ты, москалю, и добрый человек, та шенелия (resр. теория) твоя злодей”. Они носятся с сознанием своего превосходства: их путь к идеалу человеческого развития — лучший; кто упирается ити, куда они гонят, тот грешит против Провидения, против разума истории. Им лестно считать успех мерлом достоинства; но на это с точки зрения (Б) можно возразить, что бурьян глушит траву и пшеницу и т.п.» І далі він наводить строфу з української народної пісні: «Ой колись були ярі та пшениці, а тепер облоги / Ой колись були вірні сусідочки, а тепер вороги»²². Зрештою висновок, що його зробив автор: «Народность, поглощаемая другою, после безмерной траты своих сил, все таки в конце концов приводит эту другую к распаденію»²³.

Історична місія України й українців — не лише заборонити рашизм, але й зруйнувати Російську імперію.

²¹ А. А. Потебня, Рецензия члена-корреспондента Импер. Академии наук А. А. Потебни, *Записки Императорской Академии наук*, Т. 37, кн. 2. (1881): Прилож. № 4. С. 64–152; Рец. на кн.: Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким: в 3 ч., 4 т. (Москва: Изд. Импер. О-ва истории и древностей рос. при Моск. ун-те, 1878). Ч. 1. [2], 557–748, 24, 388 с.; Ч. 2. [2], 841 с.; Ч. 3, отд. 1. [4], 523 с.; Ч. 3, отд. 2. [2], 556, 16, LXXX с. С. 96, <http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/8269> (Текст передано відповідно до сучасної правописної традиції, замінено «Ѣ» на «е», в кінці слова не вживаємо «Ѣ», замість «і» «и»). — Авт.)

²² А. А. Потебня, 94.

²³ А. А. Потебня, 97.